

čitanje, budi radoznalost i zanimanje, motivirajući na jedan intelektualno – duhovni način. Zanimarimo li neke, pa po sebi i nebitne teološke nejasnoće, koje bi ipak možda mogle zbuniti prosječno poučenog katolika (npr. autorovo prilično olako pristajanje na smrtnu kaznu, str. 120), kao i postavke kršćanstva koje bi netko mogao nazvati odviše idealiziranim, odgovorno tvrdim da je knjiga vrijedna čitanja i promišljanja. Ako je autorov cilj knjige bio, kako sam kaže, dovesti nekoga u predvorje kršćanstva, trud mu se isplatio. Ako je netko i ne doživi na taj način, ipak neće „potrošiti“ vrijeme na čitanje, nego dapače, i u svakom slučaju, obogatit će ga. Kako to sam autor kaže: „Siguran sam da Bog nikoga neće ostaviti da čeka ukoliko ne vidi da je to za njegovo dobro“ (str. 13). Knjiga je po sebi prikladna za sve, bilo za one koji su unutar kršćanstva, bilo za one koji na njega gledaju izvana. Komu će više koristiti, i hoće li uopće nekome, odgovor neće dati knjiga, nego će ga pronaći sam čitatelj.

Zorica Maros

PRIJATELJU KOJI NE VJERUJE

Vincenzo PAGLIA, *A un amico che non crede*. Milano: Edizione Piemme, 2013., 251 str.

Početakom 2013. godine iz tiska je izašla nova knjiga Vincenza Paglie, predsjednika Papinskog vijeća za obitelj, jednog od suosnivača i trenutno duhovnog asistenta Zajednice sv. Egidija, pod naslovom *Prijatelju koji ne vjeruje*.

Nije prvi put da Paglia promišlja o temi vjere i nevjere te dijaloga s onima koji ne vjeruju ili kako bi oni sami rekli s onima koji „vjeruju na drugi način“. Autorova temeljna svrha u ovoj knjizi nije obratiti one koji ne vjeruju, nego iz zajedničkog promišljanja dviju suprotnih strana obogatiti se različitim spoznajama i argumentima, a sve u korist jasnoće i boljeg razumijevanja onih koji vjeruju i onih koji „vjeruju na drugi način“. Dijalog s onima koji ne vjeruju tako ne moramo shvatiti samo kao sagledavanje njihovih možda pogrešnih stavova, nego prije svega kao osobno propitkivanje vjernika o vlastitoj vjeri, o njezinim temeljima, o krhkosti vjere i poteškoćama s kojima se susreće vjernik. Sigurni smo da kao što nije lako biti vjernik, osobito u trenucima Božje šutnje i Božje skrovitosti, jednako tako je teško i ne vjerovati za onoga koji traži I(i)istinu, smisao života i posljednji temelj iza kojeg nema drugoga temelja, na kojemu možemo temeljiti svoj život. Za onoga koji vjeruje, vjera prožima cijelu njegovu egzistenciju, ona je odraz onoga što vjernik jest i što čini u

društvu u kojemu se nalazi, vjera ne može biti samo naš razumski pristanak, ona uključuje mnogo više, naše osjećaje, misli, stavove, naše prethodne mogućnosti (J. H. Newman) i sve ono što čovjeka čini čovjekom. Vjera ne može biti samo intelektualni pristanak, naprotiv uključuje cijeloga čovjeka!

Knjiga *Prijatelju koji ne vjeruje* nakon uvodnog dijela podijeljena je u dvadeset naslova u kojima se sučeljavaju teme kao što su vjera i razum, razum i nijekanje Boga, znanost i vjera, Božje ime, misterij Boga, Božja odsutnost i prisutnost zla, vjera i sumnja, ljubav prema bližnjima i druge teme. Međutim, središnja tema koja prožima svih dvadeset naslova je područje misterija - tajne, koja je u konačnici izravno povezana s potragom za smislom. Potraga za smislom je možda i ono što je zajedničko vjerniku i nevjerniku - za vjernika je to zacijelo sretan život u Bogu. Postoje međutim i druga pitanja koja zaokupljaju i vjernike i one koji ne vjeruju, ono što nazivamo socijalnom dimenzijom vjere, npr. pitanje globalizacije u kojoj prevladava samo zakon tržišta, zatim posljedice individualističke kulture koja potiskuje opće vrijednosti, opasnost od nuklearnog oružja, tragične ekološke posljedice, informatički napadi na privatnost i dr. Budući da se vjera živi i prenosi ljudima unutar povijesti i da je vjera avantura koja zahvaća svaku generaci-

ju kršćana već dvije tisuće godina, kršćani imaju zadaću propitkivati se o evanđelju, razumjeti ga u njegovoj dubini i što djelotvornije ga svjedočiti, na taj će način, kako ističe naš autor, vjera postati nadahnuće za jednu novu kulturu. U konačnici, zar se vjernici prvi ne osjećaju odgovorni i zar mogu zanemariti svoju obvezu ako čuju pitanje „Kad Sin Čovječji dođe, hoće li naći vjere na zemlji?“ (Lk 18,8). U svjedočenju evanđelja, stil kojim se vjernik treba voditi je prijateljstvo prema onima kojima *daje razloge nade koja je u njemu* (1 Pt 3,15). Upravo ovdje i leži povod za naslov koji Vincenzo Paglia daje svojoj knjizi i u kojoj zauzima upravo stav prijateljstva prema onima kojima se obraća. Ovaj stav prijateljstva i određene simpatije nezaobilazan je u razumijevanju između vjernika i onoga koji ne vjeruje jer upravo prijateljstvo, kako drži naš autor, olakšava dijalog čineći jasnijim same riječi i uklanjajući iz njih prizvuk polemike i dvosmislenosti. U ozračju prijateljstva neslaganje ne postaje neprijateljstvo, naprotiv, ono je poticaj da s još većim naporom nastavimo put prema Istini. Mi kršćani taj put nastavljamo hodeći, gradeći i ispovijedajući raspotoga Isusa, potiče autor, citirajući riječi pape Franje.

U svojoj metodološkoj strukturi autor je vrlo sustavan te donosi najprije širi kontekst vremena i ozračja u kojemu se našao

suvremeni čovjek, kojega Paglia promatra kao osamljenog i otuđenog. Dočaravajući zbunjenost suvremenog čovjeka, Paglia se poziva na niz autora koji ukazuju na to kako postoji nešto duboko pogrešno u našem današnjem načinu življenja, u kojemu je očita potjera za materijalnim i osobnim interesima koji se predstavljaju kao jedini kolektivni cilj, kako tvrdi povjesničar T. Judt. Papa Ivan Pavao II. upozorava kako su individualizam, hedonizam i egocentrične težnje postale jedini cilj života. U takvu ozračju stvara se humanizam bez Boga odnosno drama ateističkog humanizma (H. de Lubac). Želeći zauzeti mjesto Boga, čovjek modernog doba unaprijed se osudio na očekivanja koja sam ne može zadovoljiti, a rast moći ne rješava njegovu konstitutivnu ograničenost, nego je samo čini nepodnošljivom (S. Natoli). Nakon pada bezbožničkih režima i utopijskih ponuda, postaje sve jasnije kako katedru moći preuzimaju znanost i tehnika koje postaju „religija budućnosti“ (F. Raspail) predstavljajući se jedinim čuvarima istine. Među onima koji su nagovijestili tragičnu diktaturu znanosti spominimo J. Habermasa, P. Virilija i J. Rifkina koji je predvidio kako će XXI. stoljeće biti obilježeno osobito genetičkim inženjeringom. Sve ovo, pak dovodi u pitanje ispravno poimanje čovjeka, na što upozorava američki politolog

F. Fukuyama. Kontekst današnjeg vremena obilježen je globalizacijom, koja umjesto da postane mogućnost za čovjeka, pretvara se u opasnost za njega, te zakonom tržišta koji se može sažeti u kriticu „zaradi da bi bio“. Paradoks suvremenog društva je da se, unatoč svim znanstvenim i tehničkim dostignućima, osjeća nesigurnim i zbunjenim. Opasnost za suvremenog čovjeka, kako za vjernika tako i za onoga koji ne vjeruje, nalazi se i u veličanju vlastitoga „ja“. U vrijeme ideoloških režima postojala je ogorčenost zbog veličanja kolektivizma na uštrb pojedinca - individue; čini se kako se danas događa suprotno: proces vrednovanja individue vodi vertikalnom procesu individualizacije društva. Paglia, koji je inače i predsjednik Papinskog vijeća za obitelj, dobro primjećuje kako je obitelj prva žrtva ovakva procesa individualizacije osobe.

Imajući u vidu raspad bezbožničkih režima, jasno je kako ih nije bilo moguće uzeti za ozbiljno u njihovoj pretenziji da objasne posljednji smisao života i povijesti; globalizacija pak, koja *a priori* niti je dobra niti je loša, nego će biti onakva kakvom je ljudi učine (Ivan Pavao II.), za vjernika može biti „znak vremena“ s kojim se treba suočiti, kako upozorava A. Ricacardi. Vrijeme u kojemu se nalazimo i način života kojim živimo otkriva potrebu suvremenog čovjeka za pomoć kako ne

bi ostao zatvoren u vlastito „ja“ i u vlastite horizonte. Vjernik je stoga pozvan ponovno definirati ljudsko dostojanstvo i ponuditi suvremenom čovjeku novu viziju. Prema mišljenju našeg autora radi se o jednoj novoj antropološkoj sintezi u kojoj sloboda, odnosi s drugima i odgovornost doprinose redefiniranju istine o vlastitom „ja“ pokazujući u isto vrijeme izopačenost tvrdnje da je „ja“ moguće bez „ti“.

Autor nas u sljedećem naslovu polako uvodi u temu koja se kao misao vodilja proteže kroz cijelu knjigu – misterij s kojim se susreću i vjernici i humanisti, jer onkraj svih akademskih rasprava nalazi se misterij o kojemu se pitamo. Upravo granična pitanja mogu postati plodno tlo za susret vjernika i onih koji ne vjeruju. Misterij je posljednja granica koju doseže naš razum, kako tvrdi talijanski filozof N. Bobbio, prema kojemu je smisao misterija da neodvojivo ujedinjuje one koji vjeruju u ljude i one koji vjeruju i u Boga. U tom kontekstu Paglia promatra i neodvojivost vjere i razuma koji se zajedno mogu oduprijeti zanosu nihilizma, relativizma i fundamentalizma. Ako je razum zarobljen isključivo tehnikom i ako je vjera svedena na puki osjećaj, oboje će biti podčinjeni relativizmu koji napada same temelje života i suživota. Zbog toga i vjernici i oni koji ne vjeruju imaju obvezu truditi se pronaći zajednički

prostor na kojemu je moguće zasnovati novi suživot, koji predstavlja upućenost jednih na druge isključujući bilo kakav prizvuk maniheizma. Umijeće suživota među drukčijima je neprocjenjivo jer bi bilo vrlo opasno ako bismo za zajednički život bili prisiljeni dokinuti svaku različitost. Zbog toga autor posvećuje velik prostor dijalogu te inzistira na dijalogu koji zauzima iznimno mjesto u susretu različitih, ali ne dijalogu kao načinu odnosa među osobama, nego dijalogu ukoliko je kao takav način življenja. Takav pak dijalog zahtijeva strpljivost i mudrost, postojanost i toleranciju, kuriozitet i istraživanje. U svojoj naravi dijalog nije samo metodologija, on je po svojoj biti potraga za istinom. Ovakvo promišljanje o dijalogu dovodi Pagliu do pojma „dijaloške istine“ ili istine koja je *logos* u svoj svojoj punini, a koja se pojavljuje zahvaljujući upravo potrazi i dijalogu, imajući u vidu da nitko ne posjeduje istinu i da je ona neiscrpna, podsjećajući tako na papu Benedikta XVI. kada govori da „nismo mi oni koji posjedujemo istinu, nego ona posjeduje nas“. Dijalog ni u kojem slučaju ne znači odreknuće od vlastitih uvjerenja niti nekritičku toleranciju zla i nepravde; za vjernika dijalog se temelji na uvjerenju da se u svakom čovjeku nalazi Božji pečat i da je njegovo stanje duha puno složenije i bogatije od ideologije na koju se poziva. To

pokazuju i susreti u duhu Asiza koje priređuje Zajednica sv. Egidija, kao i „Predvorje naroda“ koje promiče kardinal G. Ravasi. Takvi susreti pokazuju rast kulture dijaloga i pomirenja koje pridonosi promišljanju sagledavajući širi kontekst te koji potiče ljude na življenje stvarnosti ne reducirajući je na vlastite mentalne sheme.

Otvarajući vlastite horizonte u dijalogu s drugima, moguće je tako vidjeti da se prisutnost misterija u ljudskoj blizini ne odnosi samo na neke, nego dotiče sve, iako na različite načine. I razum i vjera se kreću u području misterija. Vjernik prihvaća ovaj misterij kao dar, a ne kao zaslugu, što ga čini različitim od onoga koji ne vjeruje. Trenutak vjere događa se otkrivanjem samoga misterija koji, ne gubeći ništa od svojega misterija, osvjetljuje prag na koji nas je doveo razum. Tako zajedno s Evdokimovim možemo reći: „Nije spoznaja ta koja rasvjetljuje misterij, nego Misterij rasvjetljuje spoznaju.“ Danas se sve više govori o „povratku“ Boga na društvenu pozornicu, no postavlja se pitanje kojega Boga? Boga Tore, Evanđelja, Kurana ili onoga kojega je prepoznala neka možda loša savjest. Ovakva promišljanja, drži naš autor, dovode nas do zaključka da se u prvi plan ne stavlja više teološka rasprava o Božjoj egzistenciji, nego prije o Božjoj esenciji; skolastičkim rječnikom rečeno: težište teoloških rasprava

je prebačeno s *an sit Deus* na *quid sit Deus*. Ovakve rasprave nas potiču na razmišljanje o „konkretnome“ Bogu koji ima lice, koji je Otac i koji nas ljubi sve do smrti. Dosljedan svojem metodološkom pristupu Paglia ne ostaje kod gore spomenute konstatacije, nego ide korak dalje elaborirajući temu novog ateizma. Pripadnici novog ateizma, među kojima posebno S. Harris, R. Dawkins, D. Dennet i C. Hitchens, ne odustaju pak tako lako od pitanja Božje egzistencije, nego u formi borbenog ateizma, koji uključuje ogromnu količinu gorčine i prezira prema religiji, te argumentima koji prozilezaju izravno iz znanosti dovode u pitanje Božju opstojnost. Autor nas podsjeća i na uzroke ateizma među kojima svakako i neautentičan život kršćana, o kojima govori i pastoralna konstitucija GS. Treba imati na umu, ističe Paglia, da ateizam ima svoje korijene osobito u židovsko-kršćanskoj tradiciji, toliko da je čak i ovisan o njoj. Tako književni kritičar M. Bachtin sažima ovu napetost ateizma i vjere riječima: „Vjera živi na granici s ateizmom, promatra ga i razumije ga: ateizam zaista graniči s vjerom i razumije vjeru“.

Koliko god militantni, humanistički, postulatorni i znanstveni ateizam isključivali vjeru i veličali isključivost razuma, u jednom od svojih sljedećih tekstova Paglia – oslanjajući se na encikliku Ivana Pavla II. *Fides et ratio* – ističe ne-

odvojivost vjere i razuma te njegovu mogućnost spoznaje Božje opstojnosti. Gotovo na školski način, u maniri vrsnog predavača, autor podsjeća vjernika i onoga koji ne vjeruje na dokaze Božje opstojnosti polazeći od Anselmova ontološkog argumenta (Bog je ono od čega se ništa veće ne može zamisliti) te Tomina koji polazi od iskustva. Nije slučajno da Toma Akvinski govori o pet *putova*, a ne *dokaza* za Božju opstojnost, jer se ne radi o hladnim logičkim zaključcima, nego prije svega o putovima prema Bogu. Tomina argumentacija nije nikako beskorisna, ali teško da se isključivo preko nje može doći do zaključka o Božjoj opstojnosti. Doći, pak do zaključka postojanja jednog nepokrenutog stroja, daleko je od otkrivanja Božje egzistencije jer prihvaćanje Božje opstojnosti zahtijeva umiješanost cijele osobe, tako čvrsto i radikalno da se formalno-logički argument čini potpuno nepotrebnim. U tom kontekstu, smatra naš autor, Tomina argumentacija od iznimne je važnosti za razumsku kritiku i za teologiju koja se uvijek nalazi pred izazovima racionalnog dokazivanja Božje opstojnosti, no na izravan način manje je važna za vjeru. Takav Tomin itinerarij i njemu analogne argumentacije ostaju u prvom redu poziv na vjeru. Slično promišlja i H. Küng kada kaže kako dokazi za Božju opstojnost ne kažu ništa, ali ako govore o Bogu, kažu mnogo;

ako su kruti odgovori, tada su nedovoljni, no ako su otvorena pitanja, postaju neizbježni.

U vrijeme prosvjetiteljstva, kada se o vjeri govorilo u kontekstu iracionalnog, prvi puta dolazi do razdvajanja vjere i razuma. Anselmo, Bonaventura, Toma i drugi srednjovjekovni teolozi nisu nikada ni pomišljali na to. Za njih su vjera i razum neodvojivo povezane stvarnosti. Tek se s Kantom počinje govoriti o autonomiji razuma. Razdoblje prosvjetiteljstva obilježeno je snažnim i napetim odnosom između vjere i znanosti ili možda bi bilo ispravnije govoriti o napetosti između znanstvenika i vjere, kako napominje Paglia, pozivajući se na U. Amaldi. Zanimljiva je teza o teoriji evolucije koju donosi naš autor zaključujući da je ona sve samo ne dokaz protiv Božje opstojnosti; i još dalje, navodi Paglia, ona za kršćanina može postati čak znak Božje slave i činjenica da sva stvorenja imaju određeni cilj. U dijelu u kojemu se govori o odnosu vjere i znanosti, autor se pita kakav utjecaj imaju znanost i njezina metoda na onoga koji vjeruje i na onoga koji je u potrazi za istinom? Zanimljivo je i promišljanje G. Vattima koje donosi autor, a u kojemu Vattimo govori o „slabosti“ kao konstitutivnom karakteru samoga bića i kraju metafizike. Upravo krah metafizike potiče druge na ponovno promišljanje o odnosu vjere i razuma. Među

filozofima našega doba, koji promišljaju o toj temi značajan je D. Antiseri koji promišlja o kompleksnim pitanjima, kao npr.: Je li prikladno danas temeljiti vjeru na filozofskim tvrdnjama koje mogu biti protuslovne; ne riskira li se u tom slučaju slabljenje same vjere? Antiseri je mišljenja da je takvo što moguće i potkrepljuje to prilično paradoksalnim izrazom „jak je slab razum“, objašnjavajući kako takav razum nudi evidentan prostor za pojavak vjere. U povijesti filozofije moguće je pronaći još autora koji su pisali o slabosti razuma i njegovoj nesposobnosti da sa sigurnošću dospije do Istine, među kojima su: P. Charron, M. E. de Montaigne, B. Pascal, P. D. Huet. Svi oni, ističući limite razuma, zapravo su željeli pokazati stabilnost i snagu vjere. Tako de Montaigne piše kako je „ideja sigurnosti vrsta ludog dokazivanja i krajnje nesigurnosti“. Na koncu, možemo se propitkivati zajedno s Pagliom nije li i današnji navještaj vjere sklonost naglasiti ograničenost razuma nesposobnog dodirnuti rub onkraja i negirati ga. Već je H. G. Gadamer istaknuo kako je temeljna Kantova nakana bila dokazati znanju njegove granice i napraviti prostor za vjeru, baš kao što je i za sebe rekao: „Ograničio sam razum da bih načinio mjesto vjeri.“ Razum nije jedina mogućnost koja sudjeluje u činu vjere, niti je jedino sredstvo koje prihvaća sadržaj vjere.

Govor o Božjoj egzistenciji, nužno je vezan uz govor o Božjem imenu jer onaj koji ima ime, taj je i prisutan, postoji. M. Buber pisao je o tome kako je riječ Bog najteža među svim ljudskim riječima. Stari Zavjet naziva Boga različitim imenima: Stvoritelj, Otкупitelj, Kralj, Gospodin, Sudac, Svetac, Otac... I danas poimanje termina „Bog“ potiče rasprave i privlači pažnju te znatno utječe na međuljudske odnose. Predstavnicima logičkog pozitivizma tvrdili su da je ideja Boga bez ikakva stvarnog smisla jer ju čovjek ne može objasniti iskustveno.

Filozofija jezika s L. Wittgensteinom, B. Russellom i drugima otvara mogućnost jasnijeg poimanja Božjeg imena. Ako jezik nije samo stvar dogovora, nego „mjesto govora“, kolijevka gdje stvarnost postaje jasnija, onda pojam „Bog“ nije samo jednostavna jezična slučajnost lišena značenja. Njegov pojavak i njegovo prožimanje ljudske savjesti nije sasvim slučajno, naprotiv, ono vodi u dubinu samoga bića do te mjere da samo to ime postaje paradigma svih riječi i samog jezika koji je uvijek oslonjen na metaforiku i simboliku. Sam jezik je više od priopćavanja i verbalnog izražavanja; jezik ima uvijek nešto kao tajnu dimenziju, što je posebno vidljivo kod mistika. Mistik otkriva u jeziku određenu strukturu koja ne smjera toliko priopćiti nešto priopćivo, koliko više

priopćiti nešto nepriopćivo, nešto što ostaje do kraja neizraženo. U tom kontekstu autor se posebno oslanja na L. Kolakowskog koji ističe osobitost religioznog jezika koji se razlikuje od bilo kojeg drugog profanog govora i jezika. U religioznim tvrdnjama neodvojivo je povezan sadržaj i prijanjanje uz te tvrdnje, oni su dio istog čina koji ima unutarnje značenje. Time Kolakowsky želi istaknuti da bilo koji termin vjere možemo shvatiti samo unutar cijele mreže sakralnih znakova. Svaki izravni prijelaz iz svijeta profanog poimanja u onaj sakralnog neispravan je. Ovim se ne želi reći kako je religiozni govor nerazumljiv, nego da on ima svoju vlastitu logiku gdje razumijevanje, spoznaja, smisao sudjelovanja i egzistencijalna obveza čine kompleksno jedinstvo. Imajući na umu gore rečeno, ne možemo prihvatiti da je ideja Boga vlastiti plod čovjeka kako bi odgovorio na potrebu smisla povijesti i svijeta, kako je u novije vrijeme tvrdio talijanski filozof N. Bobbio. Paglia govori radije o misteriju koji priskače u pomoć razumu i čini razumnim naš život, o Bogu kao Apsolutnome koji je lišen svake ograničenosti i čija apsolutnost ostaje neiscrpiva unatoč svim ljudskim pitanjima, o Apsolutnome kojega nije moguće svesti na niz jednostavnih subjektivnih projekcija ljudskih potreba. Bog postoji ne zato što imamo potrebu za njim ili zato što je to

korisno ili zato što daje smisao povijesti. Bog nadilazi kategoriju korisnosti i postavlja se na onu kategoriju koja se udjeljuje na planu ljubavi, jer samo je ljubav vjerodostojna, samo je ljubav dostojna vjere.

Nakon govora o Božjem imenu, autor nas uvodi u teodijska pitanja u kojima donosi promišljanje o odsutnome Bogu, o pitanju Boga nakon *Shoaha* o „smrti Boga“ (R. L. Rubenstein), o prihvaćanju patnje pred Bogom za kojega Jizchaq Katzenelson navodi da bi bilo dobro da ne postoji. Tajna zla prisutna je oduvijek, ali je evidentno da zlo ne pripada planu stvaranja onako kako ga je Bog predvidio. Unatoč tomu zlo postoji i izraelski narod je kroz svoju povijest iskusio to zlo. Naš autor drži kako se u pitanjima odakle dolazi zlo i zašto ga Bog dopušta uvijek više podiže krik protiv zla negoli protiv Boga. U tom kontekstu se poziva na E. Wiesela koji smatra kako tajna, također i tajna zla, ostaje čvrsta, sa svom svojom težinom, te predstavlja veliku tajnu jer kad ne bi bilo Boga, onda bi zlo bilo jedini zakon i kao takav zakon prirode i njezina tijeka. Zlo vidimo kao problem, kao nepodnošljivi sram, upravo zato što imamo pretpostavku Boga koji je stvoritelj i koji je apsolutno dobar. Kad ne bi bilo Boga, zlo više ne bi predstavljalo nikakav skandal, bilo bi dio normalnog tijeka stvari. Zato, želi-

mo li nastaviti govoriti o sramoti Auschwitzta, moramo govoriti o Bogu stvoritelju i čuvaru života, o Bogu ocu i čuvaru naroda. Samo na taj način, spašavajući Boga, spasit ćemo čovjeka od besmislene sudbine. Nakon Auschwitzta središnja teološka tema postala je samoograničenje Boga. Tako je – na tragu židovskih mistika i pisaca koji govore o Božjem samovoljnom ograničenju nasuprot zlu – papa Ivan Pavao II. govorio da „nasuprot ljudskoj slobodi Bog se želio učiniti ‘nemoćnim’“.

U psalmu 42 psalmist pita: „Gdje je tvoj Bog?“ ne želeći time dovesti u pitanje Božju egzistenciju, nego Njegovu prisutnost u svojem narodu. Slijedom pret hodnog razmišljanja, logično pitanje vjerniku moglo bi biti: „Gdje je moguće susresti Boga?“ Imajući na umu da je ovaj niz razmišljanja – kako kaže i sam naslov knjige – usmjeren ponajprije prema onima koji ne vjeruju, autor daje poprilično jednostavne i već viđene odgovore: Bog se nalazi na svakome mjestu, moguće ga je susresti u stvorenim stvarima, u razmišljanju o ljepoti onoga što je stvorio, u mističnim iskustvima itd. No, posebnu pažnju privlači odgovor koji donosi citirajući A. Levija koji tvrdi da se Boga susreće tamo gdje ga se svjedoči. Susret s ljudima je, osobito s onima najslabijima, bez sumnje privilegirano mjesto za govor o Bogu i mogućnosti susresti ga (Mt 25). Dio prostora u

ovome promišljanju autor posvećuje odnosu vjere i Crkve, podsjećajući da vjernik nikada ne vjeruje sam, nego je potican vjerom drugih, zajednice - Crkve. Crkva nije izvanjska stvarnost za vjernika. Ona živi u njemu i zbog toga vjera vjernika ne može biti drugo doli vjera Crkve. Vjera je prijanjanje uz Isusa unutar žive tradicije koja je upravo kršćanska zajednica, koja se ne temelji na nekoj ideji, nego na događaju Isusa iz Nazareta koji pak ima dvije strane: kao povijesni događaj i kao način recepcije toga događaja. Paglia objašnjava pomalo paradoksalno ovaj događaj tvrdeći da Krist ne bi bio takav bez zajednice koja ga je primila i prepoznala kao takva te da Crkva ne bi bila takva bez Krista na kojemu je utemeljena. Na koncu zaključuje donoseći svoje kratko promišljanje u kojemu drži da kršćanski vjerovati znači prijanjati uz Isusa, razgovarati s Njim, pouzdavati se u Njega i potpuno Mu se prepustiti. Zasigurno je jasno kako se nije lako prepustiti Bogu koji se u svojoj objavi više skriva negoli objavljuje, vrlo diskretno ostaje u šutnji, ne dajući nikakvo konkretno ime kakvo su npr. imala božanstva. I u svojoj objavi Bog nam ostaje misterij. Čak i u punini objave u Kristu Bog nam ostaje misterij. Autor u nastavku donosi pravu malu kristologiju temeljeći je na evanđeljima i na trilogiji o Isusu pozivajući se na Ratzingera/Benedikta XVI.

Živeći u vremenu kad pojam oca sve više iščezava i kada nemamo siguran oslonac, kako tvrdi J. Lacan, naš autor pronalazi u molitvi nedvosmislenost koja nas može učiniti čvrstima i postojanima nasuprot današnjem načinu života. Molitvom govorimo Drugome i slušamo Drugoga, u molitvi učimo ono što u životu zaista vrijedi, u molitvi se od Boga učimo životnoj mudrosti i razumijevanju za druge. Molitvom se ne udaljujemo od svijeta, dapače molitva nas potiče da još dublje uđemo u život i povijest ljudi. Molitva nam pomaže da se suočimo sa stvarnošću kakva ona jest, ali ne sami, nego sa snagom koja dolazi odozgor, sa snagom istine i ljubavi čiji je posljednji izvor u Bogu. Molitva je način postojanja, dodaje Paglia i zaključuje kako nam ona omogućuje da izađemo iz labirinta vlastitog malog svijeta kako bismo ušli u misterij samoga Boga, čovjeka i svijeta.

Nakon kratkog ekskursa o molitvi, autor nastavlja svoje promišljanje o vjeri i poteškoćama vjere. Već u prvim stoljećima kršćanstva pojavljuje se problem istine vjere, nastaju nove hereze i bilo je potrebno precizirati vjeru Crkve određujući sadržaje i granice koje je potrebno vjerovati. Odatle i vuku svoje korijene rasprave o *fides qua* i *fides quae*. U nastavku Paglia izlaže na kratak i sustavan način različite pristupe i refleksije koji se odnose na rješavanje ovoga

problema polazeći od razdoblja patristike, preko srednjega vijeka pa sve do prikaza suvremenih teoloških rasprava. Na antropološki način autor pokušava sagledati uzroke današnje krize vjere zaključujući da suvremeni čovjek ima poteškoće glede povjerenja; potrebno mu je puno truda kako bi imao povjerenja u druge, uzda se samo u sebe. U tom kontekstu Paglia drži da, kriza vjere prije negoli je vjerska i religiozna, ona je u potpunosti ljudska kriza. Na toj liniji zaključuje da čin vjere u Isusa spašava i čin naravnog povjerenja, tj. podiže vjerodostojnost i povjerenje među ljudima. U susretu s božanskim „Ti“ obnavljamo i vrijednost ljudskoga „ti“, kao i vrijednost vlastitog „ja“.

Postoje različite dimenzije vjere, među kojima i sumnja. Sumnja nije kontradiktorna vjeri, ona je legitimni pratitelj vjere; zato govoriti o sumnji, znači reći ponešto o vjeri. Sumnja nije skandal. M. de Unamuno smatra kako je „vjera bez sumnje mrtva vjera“. Vjernik dopušta sumnju, čin vjere je konstantni dijalog sa sumnjom. U evanđeljima možemo susresti tekstove u kojima vjera i nevjera često koegzistiraju (Mk 9,24). U isto vrijeme, vjera je za vjernika sigurnost, ali ne sigurnost kavu imaju logičke tvrdnje, nego sigurnost potpunog predanja Drugome, koje je potrebno svakodnevno obnavljati. To nas podsjeća da smo na putu i da smo svi krhki i

maleni naspram veličine misterija. Svi smo hodočasnici koji idu ususret Istini. Na tom putu upravo je sumnja zajedničko mjesto gdje se mogu susresti vjernici i oni koji ne vjeruju. Za vjernike sumnja se pojavljuje kao pitanje o istini vlastite vjere, a za one koji ne vjeruju, sumnja se pojavljuje kao poteškoća i zatvorenost pred onim što im može doći u susret. Kod onih koji ne vjeruju, uvijek ostaje sumnja kako tvrdi J. Ratzinger: „Možda je ipak sve istina.“ Ako u vjeri ne postoji nešto što nas ne uznemiruje, onda to više nije vjera nego očiglednost, a vjera nije prijanjanje uz dokaze, nego uz misterij koji nas čini *nemirnima*.

U svakom čovjeku postoji nešto što ga fascinira, što ga ne ostavlja ravnodušnim; po svojoj naravi čovjek je *homo religiosus*, predodređen tražiti Boga, tražiti misterij, a ništa kao misterij ne fascinira čovjeka. To je ono što je zajedničko svim ljudima i vjernicima bilo koje konfesije i onima koji ne vjeruju. U tom pravcu idu i smjernice Drugog vatikanskog koncila, osobito koncilski tekst *Nostra aetate* koji je *magna charta* u dijalogu Crkve s drugim religijama. Mnogi su vidjeli u susretima u Asizu ostvarenje onoga što je zapisano u deklaraciji *Nostra aetate*. Upravo toj deklaraciji i spomenutim susretima, te govori- ma Ivana Pavla II., Paglia poklanja značajnu pažnju objašnjavajući odnos kršćanstva i drugih religija.

Polazna točka svakako je ono što je ljudima zajedničko i ono što ih potiče živjeti zajedno. Duh Asiza označava živjeti s nadom u svijetu religija, ukorijenjeni u vlastiti identitet, ali pozorni i otvoreni univerzalnosti. Papa Benedikt XVI. dodaje kako je nužna povezanost međureligijskog dijaloga i dijaloga među kulturama naglašavajući da ako dijalog ne smjera na obraćenje drugoga, nego boljem uzajamnom razumijevanju, onda sve to skupa pokazuje težnju prema istini i predstavlja određeni put prema istini.

U posljednjem naslovu ove knjige, autor donosi razmišljanje o ljubavi pozivajući se često na enciklike pape Benedikta XVI. *Deus caritas est* i *Caritas in veritate*. U pozadini svih Paglinih promišljanja donesenih u ovoj knjizi stoji misterij na čijem se pragu nalazimo kao hodočasnici istine. Ako je istinita objava misterija onomu koji vjeruje, onda se na određeni način to dogodilo i za onoga koji ne vjeruje i koji je u potrazi za istinom jer misterij nikoga ne isključuje, osim ako ga se izbjegava; on obuhvaća svijet, život, povijest i svaku osobu, ne isključuje ni razum ni vjeru. Zanimljiva je metodologija koju Paglia nudi kao rješenje za prihvaćanje misterija. Za njega je prihvaćanje siromašnih i potrebitih ujedno prihvaćanje misterija. Ljubav prema siromašnima i potrebitima je normativna ne samo za vjernike nego i za one

koji ne vjeruju. Isus se izjednačio upravo s njima (Mk 25) tako da je, kako zaključuje Paglia, siromasi- ma udijeljen naslov *Vicarius Christi* prije negoli i samom Papi. Ljubav nije za Crkvu samo neka vrsta socijalnog angažmana koji bi mogli obavljati i drugi, ona pripada samoj naravi i biti Crkve. To vodi zaključku da, ako kršćani žive bez osjećaja za siromahe kao za svoju braću, riskiraju također izgubiti i Boga, tj. nemogućnost pokazati ga drugima. U svijetu u kojemu je dominantna kultura koja potiskuje siromašne, jer ne mogu ništa dati zauzvrat i jer ih zbog toga ne smatra dostojnima pažnje, Paglia ističe da je potreban nužan zaokret, navodeći da se Boga susreće baš u susretu sa siromašnima. Put koji vodi susretu sa siromašnima je svet jer u sebi nosi dimenziju i duhovnog i ljudskog. Takav put zahtijeva unutarnje obraćenje i poimanje vlastitoga života koji se ne povlači u sebe, nego uvijek vodi *dalje*. To *dalje* za kršćane je Isus iz Nazareta, a za one koji ne vjeruju je prag humanizma koji nadilazi horizonte egocentričnog stava. Na koncu autor zaključuje da je ljubav „misterij“ koji nas je pratio na ovim stranicama knjige i koji nas prati cijeloga života te nas vodi otkrivanju istine. Možda je upravo Krist u siromašnima taj koji nam otvara pristup misteriju jer u njemu već postoji ono *dalje* i *više* u kojemu prebiva Bog.

Knjiga *Prijatelju koji ne vjeru-*

je ima svoju vrijednost jer promišlja fundamentalna pitanja vjere, koja su često zaboravljena ili ih se jednostavno uzima kao pretpostavku po sebi razumljivu; obo- gaćena je mnoštvom citata autora od iznimne važnosti te na kraju donosi bogatu bibliografiju. Lako upada u oči da se autor ipak naj- više oslanja na učenja pape Ivana Pavla II. i pape Benedikta XVI. Čini se kako autor u svojoj temeljnoj postavci svjesno postavlja misterij kao nit vodilju kroz cijelu knji- gu, što je čini zanimljivom i nape- tom. Osim što „ništa ne fascinira kao misterij“ (R. Fisichella), on ostaje konstantna tema povijesti i sadašnjosti ljudskoga roda; mijen- ja se svijet i mijenjaju se kulture, a time i pitanja koja zaokupljaju čovjeka, međutim pitanje misterija nikada ne iščezava s horizonta čovjekova zanimanja. Sažimajući potragu za misterijem u nekoliko rečenica, mogli bismo reći kako Paglia inzistira da je misterij mo- guće pronaći u susretu vlastitoga „ja“ s drugim „ti“, tj. u susretu s drugim čovjekom, osobito u su- sretu s potrebitima i siromašnima „koji imaju lice našega Spasitelja“ (Grgur iz Nise). Na taj način, za neke pomalo paradoksalno, uvi- damo kako su upravo siromašni i potrebiti oni koji nas mogu pota- knuti na otvorenost i pokrenuti iz našega učmalog „ja“, te dovesti na prag misterija. Zbog toga Paglia i poziva na „nužan zaokret“ u odno- sima prema potrebitima. Zacijelo

je Paglia, između ostaloga, potaknut riječima i gestama pape Franje koji je izabran za Papu upravo pred sam izlazak ove knjige, što je vidljivo i iz oslanjanja i pozivanja na neke od Papinih prvih govora.

Ako bismo mogli uputiti neku kritiku ovoj knjizi, onda bi to bilo pitanje zašto autor nije posvetio određeni prostor kršćanskoj nadi. Samo usput na jednome mjestu navodi encikliku *Spe salvi* ne elaborirajući i ne promatrajući ulogu nade te podudarnost vjere i nade (SS 2). Smatramo da bi na ovome mjestu – uz niz korisnih razmišljanja koja autor donosi o vjeri, ali i o ljubavi pogotovo u završnom dijelu knjige, gdje govori o odnosu istine i ljubavi – bilo zanimljivo vidjeti kakvu ulogu ima kršćanska nada u potrazi za misterijem te kako oni koji ne vjeruju ili oni koji vjeruju na drugi način temelje svoj život i potragu za istinom te na čemu oni utemeljuju svoju nadu.

Unatoč tome, knjiga obiluje materijalima koji će biti korisni i vjernicima i onima koji ne vjeruju, te smatramo da je izniman doprinos „Godini vjere“ i da će pronaći svoj put do svih onih koji su spremni mnogo dublje promišljati o svojoj vjeri, propitkivati je i živjeti je u svojoj svakodnevici ne imajući straha pred zahtjevnošću vjere.

Hrvoje Kalem

NAJMLAĐI MUČENIK - SVEĆENIK BANJOLUČKE BISKUPIJE RATNIH 1990TIH

Anto ORLOVAC, *Plamteća zvijezda u noći mržnje. Župnik Ivan Grčić (1962.-1992.). Benjamin među svećenicima mučenicima Domovinskog rata*. Banja Luka: vlastita naklada, 2012., 134 str.

Teško da bi se moglo naći mjesto na planetu Zemlja koje bi imalo toliko mučenika koliko ima banjolučki kraj. *Banjolučki martirologij* samo svećenika i redovnika od istoga autora proteže se na blizu 200 stranica, i to bez izvještaja o mučeništvu i mučenicima iz redova laikata, tj. civilnih osoba, žena i djece. Broj mučenika još je strašniji kad se uzme u obzir da se radi o godinama dvaju ratova (II. svjetski i Domovinski 1990.-1995.) i međuratnom razdoblju. Neizostavna je činjenica da tijekom Domovinskoga rata Banja Luka i okolna mjesta nisu bila obuhvaćena ratnim djelovanjima, oružanim sukobima, što je, po svakoj definiciji ratovanja, izvanratno područje. Zato se i traži istina i objašnjenje komu su smetali svi ti svećenici, jednostavni pastiri jednostavnoga puka i zašto su ginuli bez suda i presude.

Iako je u *Banjolučkom martirologiju* (1999.) opisao život i stradanje biskupijskih svećenika i franjevaca, studenata bogoslo-